

Ravasz Katalin

A világháló társadalmi diffúziójának hazai sajátosságai – Internethasználati körkép a romániai lakosság körében

AZ INTERNET: ÁLDÁS VAGY ÁTOK? KITEKINTÉS A FŐBB INTERNETKUTATÁSOKRA.

A különböző innovációk társadalmi adaptációja a társadalomtudományok egyik jelentős kutatási területét képezik (lásd pl. Tarde 1903, Sorokin 1957, Rogers 1995). Az információs társadalom feltételei között a korábban többnyire televíziós hatáskutatások háttérbe szorulnak, és teret nyernek a világháló társadalmi hatásait feltérképezni kívánó kutatások. Az Internet jellegzetességeiből adódóan – lévén, hogy egy olyan eszköz, amely több kommunikációs forma és médium jellemzőit kumulálja – a vizsgálódási irányok is jóval szerteágzóbbak, mint a korábbi médiumok esetében.

DiMaggio (2001) az eddigi empirikus kutatások alapján az internet társadalmi aspektusait vizsgáló öt elemzési irányt különít el. Ezek a vizsgálódások már létező kutatási területeket kapcsolnak össze az internet-kutatással, így születnek meg pl. az internet társadalmi egyenlőtlenségekre, médiahasználati szokásokra, interperszonális viszonyokra, stb. gyakorolt hatását leíró elemzések. A továbbiakban az elemzési irányok legfontosabb jellemzőit fogom összefoglalni.

Internet és társadalmi egyenlőtlenségek. Az internet-kutatások talán legjelentősebb csoportját alkotják azon elemzések, amelyek az internet társadalmi egyenlőtlenségre gyakorolt hatására koncentrálnak. Ez esetben az elemzési kérdés arra irányul, hogy az internet lehetőséget teremt a már létező társadalmi egyenlőtlenségek áthidalására, vagy inkább megerősíti, újratermeli azokat. Az ilyen jellegű kérdésfeltevés nem előzmény nélküli a szociológiában (lásd Bourdieu, *iskola társadalmi szerepe*, 1977). Ezek az egyenlőtlenségek értelmezhetőek úgy globális, nemzetközi, mint társadalmi, interperszonális szinten. Ezen elemzések központi szerepe abból is fakad, hogy a szociológia egyik hagyományos kutatási területén folytatnak vizsgálatokat egy újabb kritérium szerint, másrészt viszont a társadalmi egyenlőtlenségek áthidalása mindenkor kormányzati politikák, illetve civil kezdeményezésű programok célkitűzéseit képezi.

Az internet hatása egyéni és közösségi kapcsolatokra, és időszerkezetre. A kutatások egy másik csoportja az internet egyéni időbeosztásra és ezen keresztül az interperszonális viszonyokra, illetve a közösségekre gyakorolt hatását vizsgálja. A pozitív forgatókönyv szerint az internet – az online ügyintézésből fakadó megnövekedett volumenű szabadidő, illetve a hatékonyabb kommunikációs lehetőségeknek köszönhetően – a társadalmi tőke növeléséhez vezet. Ezzel szemben a pesszimista jóslatok, az ötvenes-hatvanas évekbeli televíziós-hatás kutatások mintájára, a társadalmi izoláció fokozódásának lehetőségét emelik ki.

Harmadsorban az *internet és politika* kapcsolatára vonatkozó kutatások lényegét fogom összefoglalni. A technofil szemléletnek megfelelően az internet – mint bárki számára nyitott, korlát-

lan információ-forrás, illetve a nyilvános, cenzúrázatlan vélemény formálás és -nyilvánítás terepe – egy megújult, demokratikus nyilvánosságot (e-democracy) hoz(hat) létre.

A kutatások azonban azt mutatják, hogy az internet mint politikai információforrás egyelőre inkább kiegészítő szereppel bír a hagyományos médiumok mellett. A világháló ilyen irányú lehetőségeivel többnyire azok élnek, akik egyébként is „jártasabbak a politikában”, így inkább egyfajta információ-koncentrációról beszélhetünk. Papacharissi (2003) megközelítésében bár az internet és a hozzá kapcsolódó technológiák nyilvános teret hoztak létre a politikai témájú beszélgetésre, ezen nyilvános tér továbbfejlődése nyilvános szférává már nem a technológián múlik.

Továbbá, a világhálóval kapcsolatos kutatások másik nagy csoportja az *internet és szervezetek* tárgykörére vonatkozik. A kutatási kérdés tömören a „rugalmas hálózatok vagy panoptikonok” dilemmával írható le (Bognár, 2003). Rugalmas hálózatok létrejötténél a hagyományos bürokratikus hierarchia háttérbe szorul, és teret nyernek az egyéni kezdeményezések. Az új információs- és kommunikációs technológiák közintézményekben való alkalmazása egy hatékonyabban, olcsóbban működő közigazgatás létrejöttét eredményezheti. A panoptikon alternatívájának megfelelően az új kommunikációs technológiák csupán egy újabb, átfogóbb lehetőséget nyújtanak a vezetőknek alkalmazottaik ellenőrzésére. Azonban – általános konstruktivista megközelítésben – a technikai eszközök nincsenek meghatározott formában rögzülve, hanem magukon hordozzák azon társadalmi környezet lenyomatát, amelyekbe használatuk során kerülnek (Proulx, 2001). Ennek megfelelően a különböző szervezetek esetében, csakúgy, mint más területeken, az egyes innovációk adaptálása, annak felhasználási módja a szervezeti kultúra függvénye.

Végül, a Di Maggio által megjelölt kutatási irányok utolsó típusa az *internet kultúrára gyakorolt hatását* elemzi. Fő kérdés ebben a vonatkozásban, hogy inkább a szegmentáció vagy a tömegesedés a fő jellemzője az ezen a téren jelentkező változásoknak. Az optimista megközelítések szerint az internet képezheti azt a közeget, ahol a kulturális javak áramlása demokratizálódhat. Azonban a már domináns szervezetek az internetet is saját érdekeltségeik érvényesítésére használhatják fel, megteremtve ez által a már létező dominancia online másolatát.

Az eddigi empirikus kutatások többnyire arra mutattak rá, hogy az internet társadalmi következményei kevésbé meghatározóak, mint ahogy azt a szélsőséges álláspontok feltételezik (DiMaggio et al., 2001). Az egyes társadalmak eltérő gazdasági, kulturális, politikai környezete ugyanis rányomja bélyegét az internet, mint új technológia hatására is. Bár a technológiai forradalmak hatással vannak a társadalmi, politikai és gazdasági interakciók mikéntjére, de nem teremtenek új társadalmakat (Mansell, 2002:407).

Az új információs és kommunikációs technológiák (jelen esetben internet) elterjedésének hatásainak vizsgálata két alapvető irányban valósul meg. Az egyik a globális, nemzetközi szinten jelentkező különbségekre fókuszál. A médiában ez leggyakrabban ilyenszerű, meghökkentő, de valójában annál kevesebbet mondó mondatcsokok formájában csapódik le: „Miközben Finnországban több host számítógép található, mint Dél-Amerika összes országában együttvéve, addig például New York városában többen használják az internetet, mint az afrikai földrész egészén.” (Molnár, 2002b). Ezzel szemben a második megközelítés elemzési tárgyát az egyes társadalmakon belüli megosztottság képezi.

Jelen tanulmány, az átfogó kép igényének megfelelően, az első részben röviden a nemzetközi aspektusra hivatkozik, míg a második, terjedelmesebb részben a romániai internethasználat sa-

játosságait mutatja be. A kérdésfeltevés módjában pedig a Di Maggio által alkalmazott csoportosítás első kategóriájába illeszkedik.

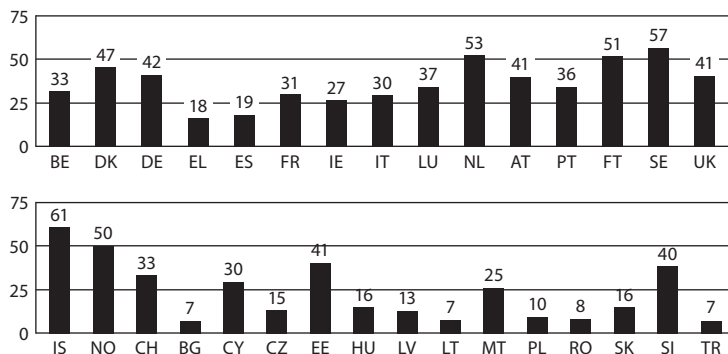
INTERNET A NEMZETKÖZI VISZONYLATBAN

Az internet nemzetközi diffúziójával foglalkozó elemzések az elterjedtség mértékében található különbségek felmutatásán túl, az azok háttérben rejlő magyarázó tényezők feltérképezésére is vállalkoznak. Ebben a tekintetben Kiiski és Pohjola (2002) tanulmánya jelentős kiindulópontként szolgálhat. A szerzők áttekintik a korábbi elemzések eredményeit, valamint a diffúziót meghatározó tényezők beazonosításán keresztül az internet-diffúzió globális mintájának feltérképezésére tesznek kísérletet.

Hargittai (1999, utal rá Kiiski és Pohjola) 18 OECD országra kiterjedő regresszió-elemzése szerint az internet-penetrációra legerősebben a telekommunikációs szektor szabályozottsága hat, valószínűleg az árakra gyakorolt hatásán keresztül. Az egy főre eső GDP ugyancsak jelentős magyarázó tényezőnek bizonyult az elemzésben. Norris (2000, utal rá Kiiski és Pohjola) elemzése ugyancsak a gazdasági faktor meghatározó szerepére mutat rá: különböző gazdasági, társadalmi, politikai fejlettségi mutatók közül a regionális változók (*regional dummies*) mellett csak a GDP, illetve a kutatás-fejlesztésre fordított arány magyarázó ereje volt szignifikáns. Kiiski és Pohjola modelljében az OECD országok esetében az egy főre eső GDP és a hozzáférési költségek magyarázzák az internet elterjedtségét. Az elemzésbe bevonva a fejlődő országokat is, a lakosság iskolázottsági szintje is szignifikánssá válik.

A vázolt kutatási eredmények fényében, amennyiben elfogadjuk, hogy az információs technológiák a gazdasági növekedés új forrását képez(het)ik, megalapozottnak tűnhet az a percepció, miszerint az internet hozzájárul az országok közti gazdasági egyenlőtlenségek konszolidálásához, reprodukálásához.

Amennyiben a poszt szocialista országokat próbálom meg elhelyezni a globális internethasználati viszonyok terében, az adatok alátámasztani látszanak azt, miszerint a technikai, digitális egyenlőtlenség egybeesik a globális gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségekkel (Vartanova, 2002:450):

*Internethasználók aránya EU tagállamokban és a csatlakozásra váró országokban, 2002.
Forrás: Information Society Statistics Pocketbook, 2003 (www.europa.eu.int).*

Ezekben az országokban az internet-használat széleskörű elterjedését számos tényező gátolja (Drăgulănescu, 2002:147). A gátló tényezők endogám társadalmi elemek, amelyek leginkább az „*információs tudástársadalom*” indikátoraiként funkcionálnak. Ezek közül kiemelkedik a létező

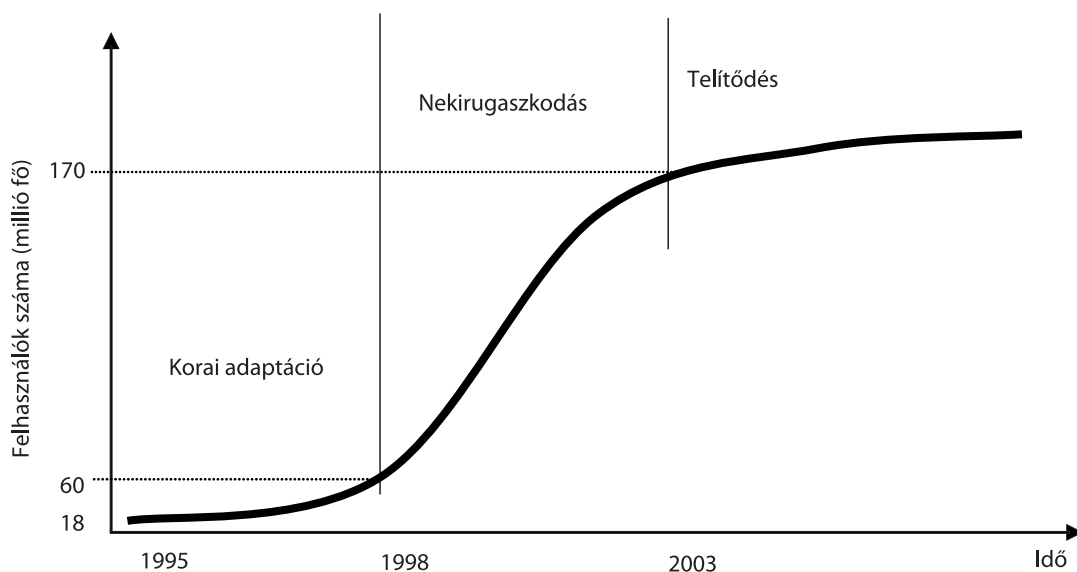
telekommunikációs infrastruktúra alulfejlettsége, az alacsony telefonnal való ellátottsági ráta. (A telekommunikációs szektor alulfejlettsége a szocialista rendszer hozománya, hiszen korábban a vertikális kontroll eszközt képezte (Vartanova, 2002:453). Tovább, a telekommunikációs piacon érvényesülő szabad verseny hiánya, az informatikai eszközök, valamint szolgáltatások magas ára és az alternatív hozzáférési technológiák alulfejlettsége és magas ára szintén erőteljesen gátló tényező. Az alacsony életszínvonal, a mindennapos egzisztenciális problémák prioritása, valamint a társadalmi tudatosság hiánya, illetve a kutatás-fejlesztésre, illetve információs technológiára fordított összegek korlátozottsága a releváns multimédiás tartalmak hiányával karöltve szintén az internet-használat széleskörű elterjedése ellen hat.

Mindezen meghatározó tényezők következtében a poszt szocialista térségben az internet-használat nem hatja át a társadalom egészét, hanem az adminisztratív, gazdasági és kulturális elitre korlátozódik (Vartanova, 2002:455).

ELMÉLETI KERET: A TÁRSADALMI DIFFÚZIÓ ELMÉLETE

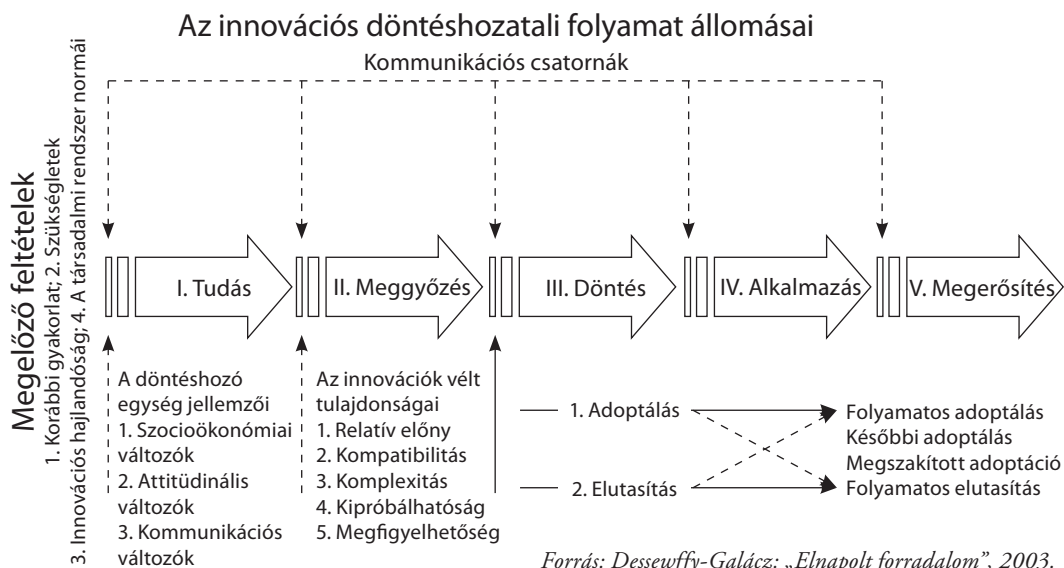
Egy adott közösség, társadalom esetében az internet használatának és elterjedésének vizsgálatához Rogers diffúzió-elmélete (1995) adhatja meg az elméleti-fogalmi keretet. A jelenség viszonylagos újdonsága, a globális internet-penetráció alacsony színvonala vitathatóvá teszi az elmélet alkalmazhatóságát, illetve korlátait, azonban az Egyesült Államokban – ahol 2003-ben a lakosság háromnegyede már felhasználó, valamint mintegy 65 százaléka rendelkezik otthoni internethozzáféréssel¹ - megfigyelt terjedés ráilleszhető a modellre (Molnár, 2002a: 84).

Az internet adaptációs görbéje az Egyesült Államokban

1. Forrás: The Digital Future Report. Surveying the Digital Future. Year Four, 2004 In www.digitalcenter.org.

Rogers egy adott innováció társadalmi diffúzióját kommunikációs folyamatként értelmezi, ahol a terjedés a társadalmi szereplők kontextusba ágyazott döntésének függvénye. Az innovációs döntési folyamat „az a folyamat, amelyet az egyén (vagy más döntéshozó egység) bejár az innovációtól szerzett első információtól az attitűdformáláson át az elfogadó vagy elutasító döntésig, az új gondolat implementálásig és ezen döntés megerősítéséig” (Rogers, 1995:163). Mint ahogyan az alábbi ábrán látható, az egyes szakaszokban különböző tényezők kapnak főszerepet az adaptálás szempontjából.

Rogers a diffúziós folyamatot meghatározó négy összetevőt különböztet meg és a terjedést ezek függvényében vizsgálja. A következő összetevőket említi: az innováció jellemzői, a kommunikációs csatornák, az idő, valamint az adott társadalmi rendszer, amelyben a folyamat lezajlik. A társadalmi szereplők kategorizálhatóak aszerint, hogy az időtényező függvényében mikor adaptálnak egy bizonyos újítást. A különböző adoptációs kategóriákba – újítók, korai adaptálók, korai többség, késői többség, lemaradók - tartozó személyek egyes társadalmi jellemzőik alapján is könnyen elhatárolható, jól körülírható csoportokba inkadrálódnak. A különbségek, a rogersi elméletnek megfelelően, három változócsoporthoz mentén írhatóak le: szocio-ökonómiai, attitűdinális-személyes valamint kommunikációs változók – tulajdonképpen a döntéshozó egység jellemzői, amelyeknek az innovációról való informálódás szakaszában van meghatározó szerepük. A standard, gazdasági-társadalmi pozíciót leíró változók mellett az egyéni jellemzők, valamint a kommunikációs hálózatban elfoglalt sajátos helyzetre vonatkozó változók bevonása az elemzésbe egy komplexebb megközelítést eredményez. Ennek megfelelően a magasabb gazdasági-társadalmi pozíció valószínűsíti, de nem determinálja az innováció adaptálását, jelen esetben az internet használatát (u.o.).

Az elmélet komplexitása egyben önmaga alkalmazhatóságának, ellenőrzésének korlátját is képezi, ugyanis legtöbbször az adatgyűjtés nem terjed ki az utóbbi két dimenzióra, ezért a részleges, egyoldalú mutatók elemzéséből származó eredmények bizonyos fenntartásokkal kezelendők.

INTERNETHASZNÁLAT ROMÁNIÁBAN – ÁLTALÁNOS KÖRKÉP

A továbbiakban empirikus adatok felhasználásával mutatom be az internet romániai terjedésének sajátosságait. A rendelkezésemre álló adatok igen behatárolják az elemzés tartalmát, a feldolgozott adatbázis² csupán periférikusan tartalmaz az elemzésem szempontjából releváns kérdéseket. Alapvető kérdés ebben a vonatkozásban, hogy az internet-használat hogyan függ össze az egyén társadalmi-gazdasági pozíciójával. A különböző médiákhoz és IKT eszközökhöz való hozzáférés mindig is a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenség indikátora volt (Vartanova, 2002:451), ez fokozottan érvényes a korai adaptáció fázisában. A társadalmi-gazdasági helyzet operacionalizálása a bourdieu-i tőketípusok egy-egy dimenziója mentén körvonalazható. Így a gazdasági tőke az egy főre eső havi nettó jövedelemben, míg a kulturális tőke intézményesült formájában (iskolai végzettség) kifejezve szerepel az elemzésben. Az elemzésben természetesen helyet kapnak más alapvető, az internethasználat szempontjából relevánsnak ítélt változók³ is.

Bár technikailag ma már adottak egyéb hozzáférés-alternatívák is, a számítógép-kezelői ismeretek az internethasználat alapfeltételének tekinthetők. Olyan körülmények között, amikor a lakosság egyötöde (20,6%) rendelkezik ilyen jellegű ismeretekkel, kijelenthető, hogy az internethasználathoz szükséges gyakorlati tudás széles körben nem kompatibilis a hazai népesség tudásával, és ez a tény valószínűleg hozzájárul az internet-penetráció alacsony értékéhez. A rogersi elméletnek megfelelően ugyanis egy innováció adaptálására vonatkozó döntés annak is függvénye, hogy a döntéshozó egység (egyén) mennyire véli kompatibilisnek az adott újítás használatát saját tudásával (valamint értékeivel és szükségleteivel). Közel egyenlő arányban (30-30%) vannak azok, akik az oktatási folyamatban vagy autodidakta módon szerezték meg a számítógép-kezelői ismereteiket, ez az adat már előre vetíti az életkorhoz kapcsolódó várható különbségeket.

A számítógépet, mint az internethasználat eszközt használni tudók kevéssel több mint fele (56,3%) internethasználó. Ez az érték az össznépszerűség 11 százalékát jelenti.⁴ Fontos itt megjegyezni, hogy a dichotóm változó nem tesz különbséget az internethasználat gyakorisága és tartalma között, így minden olyan egyén, aki havonta legalább egyszer, bármilyen céllal használja a világhálót, a következőkben az internethasználók kategóriájába sorolódik⁵. Specifikus adatok esetén indokolt lenne az internethasználók különböző csoportjainak elkülönítése, tekintettel a hozzáférés és használat graduális természetére (Selwyn, 2003:101), viszont ezt a rendelkezésemre álló adatok nem teszik lehetővé.

A romániai háztartások 14,4%-a rendelkezik legalább egy számítógéppel, minden huszadik háztartás pedig internet-csatlakozási lehetőséggel is ellátott⁶. Ilyen alacsony penetrációs érté-

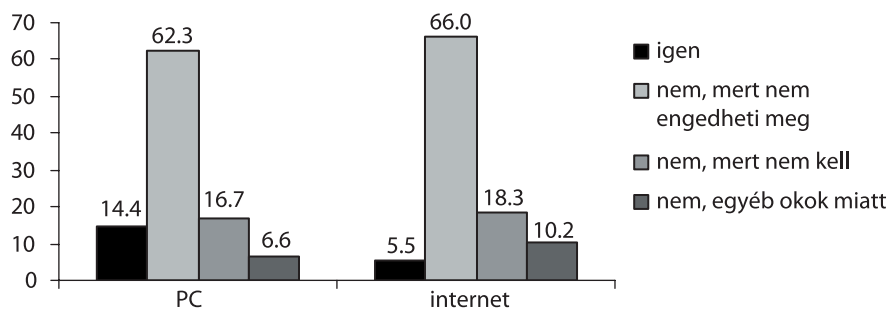
2. 2003 őszi Barometrul de opinie publică, N=2035.

3. Mivel az elemzés egy kutatás másodelemzéséből született, ezek a változók nem merítik ki a lehetséges magyarázó változók körét, sokkal inkább az adatbázis adottságait tükrözik. Így például teljesen hiányoznak a rogersi értelemben vett kommunikációs- és attitűdváltozók.

4. Összehasonlításképpen: 2002-ben az EU-ban a lakosság 53 százaléka volt internethasználó.

5. A „használó” fogalmának pontos leírását a különböző kutatási jelentések látszólag ellentmondásos adatai teszik indokolttá. Így pl. az ANRC (Román Távközlést Szabályozó Hatóság) 2004-es februári kutatásában az internethasználó fogalma azon 15-50 év közötti, urbánus környezetben élő személyeket jelöli, akik hetente legalább egyszer használják a világhálót.

kek mellett jelentőssé válik azon okok vizsgálata, amelyek meghatározzák ezen fogyasztási cikkek hiányát. Az alábbi ábra a materiális okok („nincs, mert nem engedheti meg magának”) dominanciáját tükrözi de jelentősek az ún. kulturális-kognitív okok is („nincs, mert nem kell”). Ezen tényezők vizsgálata elsősorban különböző társadalmi politikák és programok megfogalmazásában nyer értelmet, amelyek a digitális szakadék egyes aspektusait kívánják feloldani/kezelni.

Háztartások számítógéppel, illetve Internettel való ellátottsága

Az anyagi természetű hiányosságokra való magyarányú hivatkozás indokoltá teszi a gazdasági státus szerinti elemzést, ellenőrzést. Amennyiben a (bevallott) egy főre eső havi nettó jövedelem alapján képzett jövedelmi ötödökben vizsgálom a kérdést, az adatok látszólag ellentmondásos állapotot tükröznek, ugyanis a felső ötödben a válaszolók közel fele materiális jellegű okokat említ, holott ebben a kategóriában ez már nem lenne indokolt. Az adatokat a jövedelmek eloszlása magyarázhatja, az hogy az egyes ötödöket elhatároló kvintilisek értéke nagyon közel áll egymáshoz, így szükségszerűen a legfelső kvintilis értéke is alacsony marad (2,66 millió, átlagérték: 2,02 millió)⁷.

	Van	Nincs, mert nem engedheti meg magának	Nincs, mert nem kell	Nincs, egyéb okok	
1. jövedelmi ötöd 0 – 0,74 mill	,3%	75,9%	18,9%	4,9%	100,0%
2. jövedelmi ötöd 0,75 – 1,23 mill	1,5%	75,9%	15,4%	7,3%	100,0%
3. jövedelmi ötöd 1,24 – 1,75 mill	3,2%	71,1%	16,5%	9,2%	100,0%
4. jövedelmi ötöd 1,76 – 2,65 mill	3,2%	69,4%	18,7%	8,7%	100,0%
5. jövedelmi ötöd 2,66 mill +	14,8%	48,3%	21,6%	15,3%	100,0%

A háztartások internet-csatlakozással való ellátottsága

6. Összehasonlításképpen: 2002-ben az EU-ban a háztartások 43 százaléka rendelkezett internet csatlakozással.

7. A bevallott jövedelmek nem szükségszerűen egyeznek a valós jövedelemmel, feltételezhető hogy a valós értékek a bevallottnál valamivel magasabbak.

Viszont, ha mintegy ellenőrzésképpen az egy főre eső havi jövedelmet kategorizálva viszem be az elemzésbe, az adatok ugyanazt tükrözik: a legfelső kategóriákba tartozók is nagy arányban (kb. 50%) gazdasági okokra hivatkoznak. Az utolsó kategória (a havi jövedelem meghaladja a 10 millió lejt) „nonkonform” értékei esetleg az alacsony esetszámnak (9) lehetnek köszönhetőek. Viszont az utolsó két kategória összevonása sem változtat az összképen, ebben az esetben a 8 millió lejnél magasabb egy főre eső havi jövedelemmel rendelkezők 45,8%-a anyagi okok miatt nem rendelkezik otthon internet-csatlakozással. Összehasonlító adatok valóban azt mutatják, hogy a romániai otthoni internet-használati díjak kiugróan magasak, viszont azt is fontos kiemelni, hogy a „túl drága” értékítélet mindenkor egy adott kontextusban lezajló mérlegelés eredményeként megfogalmazódó társadalmi konstrukció (Dessewffy–Galács, 2003). Tehát a „túl drága” percepció nem egy abszolút kategória, hanem erősen szubjektív és társadalmilag meghatározott. Ugyanakkor az sem kizárt, hogy a materiális okokra való hivatkozás bizonyos esetekben más jellegű hiányosságokat rejt.

	Van	Nincs, mert nem engedheti meg magának	Nincs, mert nem kell	Nincs, egyéb okok	
0 – 2 mill.	1,8%	73,9%	17%	7,3%	100,0%
2 – 4 mill.	8,4%	58,5%	20,7%	12,4%	100,0%
4 – 6 mill.	15,5%	44%	21,4%	19%	100,0%
6 – 8 mill.	26,9%	30,8%	30,8%	11,5%	100,0%
8 – 10 mill.	40%	40%	13,3%	6,7%	100,0%
10 mill. +	11,1%	55,6%	11,1%	22,2%	100,0%

A háztartások Internet-csatlakozással való ellátottsága

Az anyagi jellegű okok mellett viszonylag nagy arányban megjelenő egyéb magyarázó tényezők arra hívják fel a figyelmet, hogy az internethasználat jelenségének magyarázata túlmutat a gazdasági hozzáférésen. Ebben a vonatkozásban Wilson (1999) a hozzáférés következő összetevőit határozza meg:

1. Fizikai, infrastrukturális hozzáférés: a felhasználók számára földrajzi és materiális értelemben elérhető a szolgáltatás.
2. Pénzügyi hozzáférés: a felhasználó egyén vagy közösség gazdasági hátterére vonatkozik, arra a gazdasági kapacitásra, ami lehetővé teszi számára, hogy az adott szolgáltatást megvásárolja.
3. Kognitív hozzáférés: arra az intellektuális és képzettségi kapacitására utal, amely lehetővé teszik az adott technológia (hatékony) használatát (többnyire információs vagy digitális írástudásként jelenik meg a szakirodalomban, lásd Bertot, 2003).⁸
4. Termék- vagy tartalom-hozzáférés: a felhasználó számára fontossággal és relevanciával bíró, a felhasználó által ismert nyelvű tartalom meglétére vonatkozik.

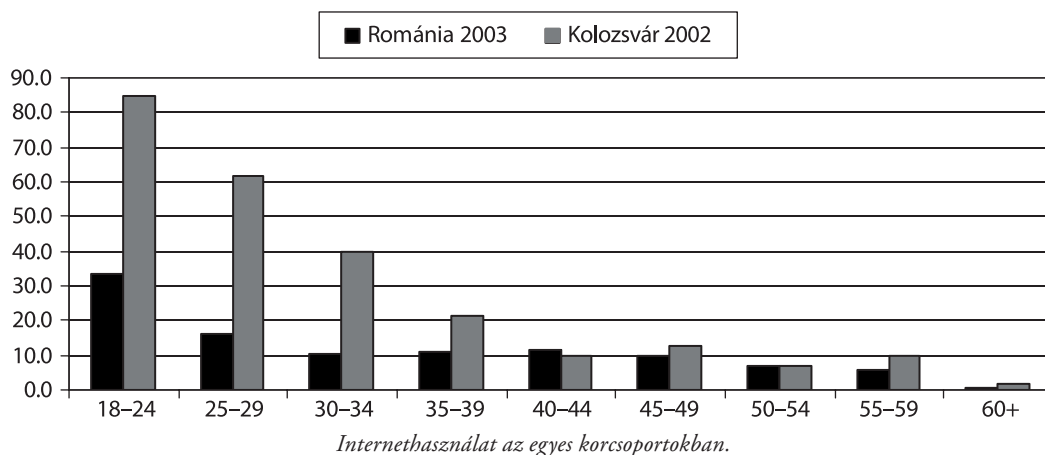
8. A wilsoni jelentés az említett kompetenciákon túl kiegészíthető azokkal az attitűd- vagy/és tudatosságbeli tényezőkkel is, amelyek az egyén számára az internet használatát kívánatosá, követendő példává teszik – ilyen vonatkozásban a társadalmi környezet szerepe meghatározó.

5. Politikai hozzáférés: azok a szabályozó- és ellenőrzési mechanizmusok, amelyek meghatározzák a használat mikéntjét. Wilson szerint minél demokratikusabbnak érzékelik a felhasználók az adott közeget, annál inkább hajlamosak használni az adott technológiát.

Wilson az ismertetett összetevők alapján megkülönbözteti a formális (formal) és valódi (effective acces) hozzáférést. A formális hozzáférés a fizikai hozzáférés teljesülését jelenti, viszont a valódi hozzáférés feltételezi a többi négy tényező meglétét is.⁹ A technológiai diffúzió folyamatában előre haladva, egyre nyilvánvalóbbá válik a fizikai hozzáféréseken túlmutató, valódi hozzáférés jelentősége.

A következőkben az internethasználat és egyes szocio-kulturális és gazdasági változók összefüggését vizsgálom. Majd ezek után, a tanulmány lezárásaként többváltozós elemzésben próbálom felvázolni az egyes változók összetett hatását, és feltérképezni az internethasználat egy lehetséges útmodelljét.

Az adatok statisztikai elemzése egyértelműen kimutatja, hogy az internet használata korszecifikus jelenség. A következő ábra az internethasználók megoszlását tükrözi a kialakított korcsoportok szerint, a romániai valamint egy kolozsvári mintában¹⁰. Az életkor hatása az internethasználatra egyértelműen leolvasható. Az internetpenetrációs értékek nagyságrendbeli eltérései a két minta különbözőségét tükrözik, kiemelve a település típusának meghatározó szerepét. Az életkor szignifikáns hatása ellentmond annak a rogersi posztulátumnak, miszerint a korai és késői adoptálók között nincs szignifikáns korbeli eltérés¹¹: jelen esetben az internethasználók átlagéletkora 30, a nem használóké pedig 49 év.

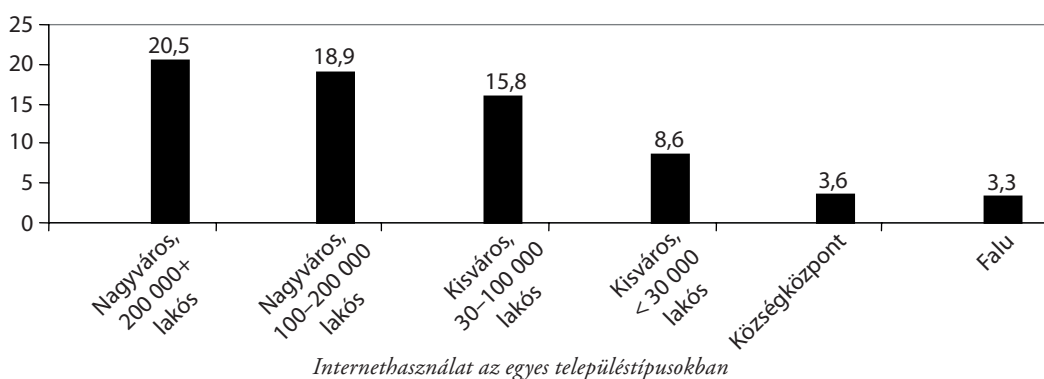

9. Más fogalmakkal operálva, de ugyanebbe a gondolatmenetbe illeszkednek más szerzők is: Vartanova (2002) a hozzáférés aspektusairól beszél: technikai, finansziális, szociális, képzettségi aspektusok, szabad verseny az IKT piacon, szólásszabadság (Vartanova, 2002: 452). Bucy (2000) a technológiai hozzáférés mellett a társadalmi hozzáférés (social acces) fontosságát hangsúlyozza (utal rá Mwesige, 2004: 95). Selwyn a használat, a hozzáférés graduális jellegét (hierarchical acces and use) emeli ki (Selwyn, 2003:101).

10. Az adatok a BBTE Szociológia Tanszékének magyar tagozata által, 2002 decemberében készített Civil Kurázszi IV. Kutatásból származnak.

11. Rogers a szocio-ökonómiai-, személyes- és kommunikációs jellemzőket figyelembe véve 25 pontban vázolja a korai és késői adaptálók közti különbségeket.

A település nagysága is szignifikáns különbségeket eredményez az internethasználatban: míg egy nagyvárosban minden ötödik ember (20,5%) él a világháló adta lehetőségekkel, addig egy faluban ez az arány hatszor kisebb (3,3%). Az adatok még szemléletesebbek, ha egy koncentrált, dichotóm változó fejezi ki a település típusát: urbánus környezetben élők 17,6 %-a, rurális környezetben élők 3,5%-a használja az internetet valamilyen céllal¹². Feltételezhető, hogy a telekommunikációs infrastruktúrában, illetve a fizikai hozzáférésben (Wilson, 1999) létező különbségek jelentősen hozzájárulnak az észlelt különbségekhez, viszont az önmagában nem determinálja a használatot. Így az adatok a fizikai hozzáférés megléte/hiánya mellett feltételezhetően a lakosság (demográfiai, stb.) összetételét is tükrözik. Az általános konstruktivista szemléletnek megfelelően ugyanis az új technológiák elterjedésében és használatában a társadalmi-kulturális környezet szerepe meghatározó. Az internet csak egy eszköz, használata, illetve hatása egyéb társadalmi és kulturális tényezőktől függ.

A következő ábra az intézményesült kulturális tőke, azaz az iskolázottság szerinti bontásban ábrázolja az internethasználatot¹³: az iskolázottsági szint növekedésével nő az internet használatának valószínűsége is. Bár a kialakított kategóriák egy non-lineáris növekedést tükröznek, a tendencia határozottan leolvasható. Az érettséggel rendelkező kategória kiugró értékét az magyarázhatja, hogy ebbe a kategóriába inkadrálódnak a jelenleg posztliceális és felsőoktatási képzésben résztvevők is, akiknek több mint fele (54,8%) felhasználó.

	Internethasználók aránya
Max 8 általános	2,0 %
Szakiskola / 10 osztály	3,2 %
Érettségi	19,0 %
Posztliceális / főiskola	17,9 %
Egyetem +	41,1 %

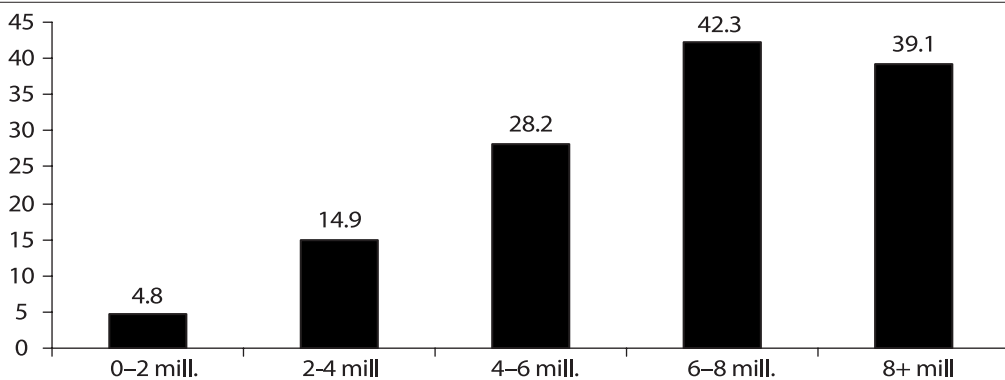
12. Az ANRC adatai szerint a 15–50 év közötti városi lakosság 18%-a internethasználó. Ebben az esetben a leszűkített korcsoport hatását feltehetően a használat gyakoriságának növelése (hetente legalább egyszer) ellensúlyozza.

13. Az egyén kulturális tőkét leginkább egy aggregált változó alapján lehetne kifejezni, de erre az adatok nem adnak lehetőséget.

A második ábra a felhasználók, illetve nem használók iskolai végzettség szerinti megoszlását tükrözi, az össznépeségben mért arányokkal összehasonlítva. A nem használók almintájában az össznépeséggel megegyezően a legfennebb 8 osztállyal rendelkezők képezik a legnépesebb csoportot. Ezzel szemben, az internethasználók körében a középfokon iskolázottak (érettségivel rendelkezők) vannak jelen a legnagyobb arányban, az almita majdnem felét képezik. Ezek az adatok egyértelműen tükrözik az iskolázottság szignifikáns hatását az internethasználatra. A vonatkozó kutatások ugyanakkor arra is kitérnek, hogy az iskolázottságnak nem csak a használók-nem használók differenciálásában van szerepe, hanem a használat tartalmát is meghatározzák. Ennek megfelelően a magasabban iskolázottak online tevékenységében az információ-központú, kapacitásnövelő tevékenységek dominálnak, míg a más csoportok számára az internet inkább a rekreációs tevékenységek közege. Az ilyen jellegű adatok alátámasztani látszanak egy információs elit kialakulásának, illetve a tudás-, vagy információs szakadék (knowledge gap) szélesedésének hipotézisét (Bonfadelli, 2002).

	Felhasználó	Nem használó	Össznépeség
Max 8 osztály	5,9	36,4	32,7
Szakiskola / 10 osztály	7,3	27,4	25,0
Érettségi	42,0	22,0	24,4
Posztliceális / főiskola	16,5	9,2	10,2
Egyetem +	28,3	5,0	7,7
Összesen	100,0	100,0	100,0

Az internet használatának meghatározó feltétele azon gazdasági tőkevolumen megléte, amely a használatot materiális értelemben lehetővé teszi. Jelen esetben a gazdasági potenciált az egy főre eső havi nettó jövedelemben fejezem ki – természetesen ez csak egyik indikátora az egyén anyagi helyzetének, de az internet használata szempontjából relevánsabbnak ítélem, mint pl. a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottsági szintet. Az adatok egyrészt azt jelzik, hogy az egy főre eső havi jövedelem és a világháló használata között szignifikáns összefüggés létezik, de ugyanakkor azt is, hogy a materiális értelemben vett, pénzügyi hozzáférés nem determinálja a használatot (Wilson, 1999). Más megközelítésben, a felhasználók egy főre eső havi átlagjövedelme 3,4 millió lej, míg a komplementer csoportban ez az érték 1,8 (az össznépeségben pedig 2,02). Amennyiben feltételezzük az internethasználat gazdasági mérőszámokban is kifejezhető előnyét, elkerülhetetlenül felvetődik itt az ok-okozat viszony irányának kérdése, nevezetesen az, hogy az előnyösebb gazdasági pozíció következménye az internethasználat, vagy fordítva.

Internethasználók aránya az egyes jövedelmi kategóriákban.

A következőkben többváltozós elemzés keretében vizsgálom az internet használatát meghatározó tényezőket. Lévé, hogy a magyarázandó változó dichotóm (használ internetet vagy sem), a magyarázó változók között pedig folytonosak, kategoriálisak és nominálisak is szerepelnek, bináris logisztikus regressziós modell alkalmas az összefüggések feltárására.

Az alábbi táblázat a már korábban tárgyalt, a modellbe bevont független változókat tartalmazza, az azokhoz tartozó Wald értékek szignifikancia szintjét, valamint az esélyhányadosokat. A modell illeszkedését tesztelő χ^2 -értéknek megfelelő szignifikancia 0,0000, a magyarázóerő (R^2_L mutató) 36 százalékos.¹⁴

Az adatok azt tükrözik, hogy az egy főre eső havi jövedelmet kifejező változó kivételével minden bevont változó magyarázóereje szignifikáns¹⁵. Ez nem jelenti azt, hogy a jövedelem szerint nem léteznek különbségek az internethasználat tekintetében, hanem hogy a modell valamelyik változója kontroll alatt tartja a jövedelem hatását. Jelen esetben ez a változó az iskolai végzettség, ugyanis ha ezt kihagyjuk a modelltől, akkor a jövedelem hatása is szignifikánsnak mutatkozik. Amennyiben a többi változó hatását kontroll alatt tartjuk, a nők feleakkora valószínűséggel használják a világhálót, mint a férfiak. A szavazóképes lakosság körében, a korhoz hozzáadott minden egyes év 0,9-szeresére csökkenti az internet használatának esélyét az előző korosztályhoz képest. Az egyes iskolai végzettségekhez, illetve településtípusokhoz tartozó esélyhányadosok a kiválasztott referencia-kategóriákhoz viszonyított valószínűségeket tükrözik. Így például egy egyetemi végzettséggel rendelkező egyén húszszor akkora valószínűséggel felhasználó, mint egy általános iskolát végzett személy.

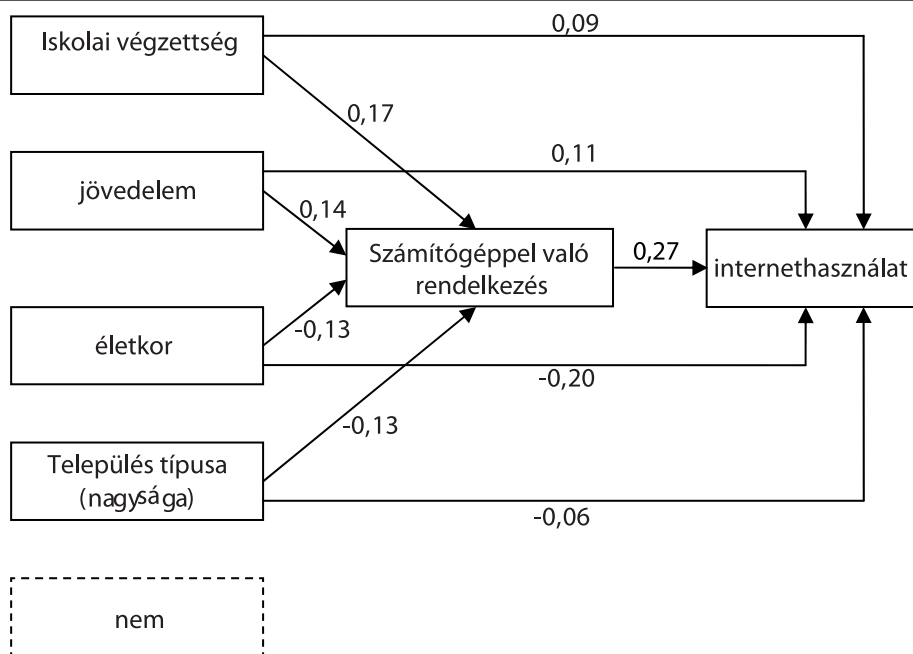
14. „Ez a megfogalmazás a logisztikus regresszió esetében pontatlan, hiszen nem a függő változó heterogenitásának megmagyarázásáról van szó (...) az R^2_L azt jelzi, hogy a lehető legrosszabb illeszkedést mennyire sikerült javítanunk a bevont független változók segítségével” (Székelyi-Barna, 2002:413).

15. Ez a kijelentés annak ellenére is állja a helyét, hogy a szakiskolai végzettség, illetve a kisváros és községközpont kategóriák mellett magas szignifikanciák szerepelnek. Mivel az iskolázottság és a település nagyságának „globális hatása” szignifikáns, ezért ezeknek a változóknak is helye van a modellben (Székelyi – Barna, 2002: 417).

	Sig	Exp (B)
Nem	0,0045	0,5699
Kor	0,000	0,9133
Egy főre eső havi jövedelem	0,0899	1,0274
Iskolázottsági szint (a maximum általános iskolát végzettekhez képest)		
<i>Szakiskola / 10 osztály</i>	0,6542	0,8170
<i>Középiskola</i>	0,0060	2,9683
<i>Főiskola / posztliceális</i>	0,000	7,7211
<i>Egyetem +</i>	0,000	19,9837
Település típusa (községhez képest)		
<i>Nagyváros, több mint 200.000 lakos</i>	0,0004	4,0483
<i>Nagyváros, 100-200.000 lakos</i>	0,0140	2,9800
<i>Kisváros, 30-100.000 lakos</i>	0,0220	2,7062
<i>Kisváros, kevesebb mint 30.000 lakos</i>	0,2611	1,7481
<i>Községközpont</i>	0,6050	0,7953

Hogy egy átfogó képet kapjak arról, hogy a fentiekben tárgyalt változók egymáshoz viszonyított hatása hogyan érvényesül, egy egymáshoz kapcsolódó lineáris regressziós modellekből építkező útmodell segítségével vizsgáltam a kérdést. Független változókként az iskolai végzettség, az egy főre eső havi jövedelem, az életkor, a település típusa, valamint a nem került be a modellbe, intermediális változóként a számítógéppel való rendelkezés, függő változóként pedig az internethasználat (mint úgynevezett dummy változó).

A modellben a hat független változó a függő változó varianciájának 25 százalékát magyarázza. A nem hatása ebben a modellben sem a számítógéppel való rendelkezésre, sem az internethasználatra nem szignifikáns. A világháló használatát közvetlenül legerősebben a számítógéppel való rendelkezés és az életkor határozza meg. A közvetett és közvetlen hatásokat összegezve határozottan az életkor bizonyul a legfontosabb magyarázó tényezőnek. Ez magyarázható egyrészt a fiatalok általánosan pozitívabb attitűdjével a technológiai újításokkal szemben, de valószínű azzal is, hogy az informatikai képzés a rendszerváltást követően minden szintű oktatásban megjelent. Így a képzési folyamatból már kiszorult egyének automatikusan hátrányos helyzetben vannak az informatikai jártasságok megszerzésében. Valószínűsíthető, hogy a kohorsz-hatásnak köszönhetően az életkor szerepe csökkenni fog a továbbiakban.

Független változók	Beta értéke
Iskolai végzettség	0,154
Jövedelem	0,154
Életkor	-0,245
Település típusa	-0,101

A fennebb ismertetett adatokból látható, hogy annak ellenére, hogy a világháló a legnyitottabb és legdemokratikusabb információ-forrásnak és kommunikációs eszköznek tekinthető, a benne rejlő potenciálok nem egyformán hozzáférhetőek az egyes emberek számára. Olyan körülmények között, amikor a felnőtt lakosság egytizede használja a világhálót valamilyen gyakorisággal, természetes hogy szignifikáns eltérések mutatkoznak az alapvető szocio-kulturális-gazdasági jellemzők alapján. A korai adaptáció szakaszában lévén, az internet-használat nem hatja át a társadalom egészét, hanem az adminisztratív, gazdasági és kulturális elitre korlátozódik (Vartanova, 2002:455). Míg a fejlett országok esetében, ahol az internet-diffúzió már a neki-rugaszkodás vagy telítődés (Rogers, 1995) szakaszába lépett, a nem-használatban az individuális okok dominálnak, a fejlődő országokban még mindig a gazdasági, strukturális, technológiai okok a meghatározóak (Vartanova, 2002:452).

Az ok-tulajdonítás folyamatában ugyanakkor eredményes lehet az internethasználatot a sajátos társadalmi kontextusában elemezni, egy olyan modellben, amelyben elvetjük a világháló univerzális, mindenkire kiterjeszhetőnek vélt relatív előnyeit, és azokat az egyén szempontjából értelmezzük. A különböző technológiák ugyanis nem változtatják meg radikálisan az emberek életét, sokkal inkább illeszkednek a már létező életvitelbe, kiegészítik az addigi tevékenységeket, életmódot, kommunikációt.

FORRÁSJEGYZÉK

- Bertot, John Carlo: The Multiple Dimensions of the Digital Divide: More than the Technology 'Haves' and 'Have Nots'. In *Government Information Quarterly* 20. p. 185–191, 2003.
- Bognár Éva: *A digitális egyenlőtlenségek kulturális vonatkozásai és a sulinet. Szakdolgozat. Kézirat*, 2003, ELTE.
- Bonfadelli, Heinz: The Internet and Knowledge Gaps. A Theoretical and Empirical Investigation. In *European Journal of Communication* 17(1). p. 65–84, London, 2002, Sage Publications.
- Dessewffy Tibor–Galács Anna: *Elnapolt forradalom. Kézirat*, 2003.
- DiMaggio, Paul–Hargittai Eszter–Neuman, Russel–Robinson, John P.: Social implications of the Internet. In *Annual Reviews Sociology* 27. p. 307–336, 2001.
- Drăgulănescu, Nicolae–Boje, Carmen: Digital Divide in Eastern European Countries and its Social Impact. In *The International Information & Library Review* 34. p. 139–151, London, 2002, Academic Press.
- Kiiski, Sampsa–Pohjola, Matti: Cross-country diffusion of the Internet. In *Information Economics and Policy* 14. p. 297–310, 2002.
- Mansell, Robin: From Digital Divides to Digital Entitlements in Knowledge Societies. In *Current Sociology* 50(3), p. 407–426, London, 2002, Sage Publications.
- Molnár Szilárd: A digitális megosztottság értelmezési kerete. In *Információs társadalom* 4. p. 82–101, 2002a.
- Molnár Szilárd: A digitális szakadék megközelítésmódjai. In ➔ www.ittk.hu/infinit/2002/0418/index.html. 2002b.
- Mwesige, Peter G.: Cyber elites: a survey of Internet Café users in Uganda. In *Telematics and Informatics* 21. p. 83–101, 2004.
- Papacharissi, Zizi: Az internet mint a társadalmi nyilvánosság tere. In ➔ www.mediakutato.hu/cikk.php?i=58&o=2.
- Proulx, Serge: Az informatikai eszközök társadalmi konstrukciója: Adalékok a technikai eszközök használatának etnográfijához. In *Információs társadalom* 1. p. 56–60, 2001.
- Rogers, Everett M.: *Diffusion of Innovations*. New York, 1995, Free Press.
- Selwyn, Neil: Apart from technology: understanding people's non-use of information and communication technologies in everyday life. In *Technology and Society* 25. p. 99–116, 2003.
- Székelyi Mária–Barna Ildikó: *Túlélőkészlet az SPSS-hez Budapest*. 2002, Typotex.
- Vartanova, Elena: Digital divide and the changing political/media environment of post-socialist Europe. In *The international journal for communication studies* 64(5). p. 449–465, London, 2002, Sage Publications.
- Wilson, Ernest J.: Closing the Digital Divide: An Initial Review. Internet Policy Institute, Washington, 1999. In <http://internetpolicy.org/briefing/ErnestWilson0700.html#contents>. Information Society Statistics PocketBook, 2003. In www.europa.eu.int.
- Az ANRC (Román Távközlést Szabályozó Hatóság) 2004-es tavaszi jelentése. In ➔ www.anrc.ro.